

Tathmini ya Mitaala ya Ufundishaji wa Kiswahili Ngazi ya Sekondari katika Matumizi ya Nadharia nchini Tanzania

Hamad Khamis Juma

Ikisiri

Makala haya yanalenga kutathmini mitaala ya ufundishaji wa Kiswahili ngazi ya sekondari katika matumizi ya nadharia nchini Tanzania. Ili kufikia lengo hilo, makala haya yamegawanywa katika sehemu kuu nne. Sehemu ya kwanza ni utangulizi ambao unafasili na kufafanua dhana ya mitaala, mitaala ya ufundishaji na maudhui ya muhtasari wa Kiswahili katika shule za sekondari. Sehemu ya pili, inafafanua dhana za nadharia, nadharia za ufundishaji na mikabala ya kinadharia iliyotumika katika makala haya. Sehemu ya tatu ambayo ndiyo kiini cha makala haya inajadili matumizi ya nadharia katika ufundishaji wa Kiswahili katika shule za sekondari. Pia, inajadili ufundishaji wa msamiati kwa kuhusisha mikabala ya kinadharia ya mwingiliano na mawasiliano pamoja na kutathmini kufaa kwa matumizi ya nadharia katika mitaala ya ufundishaji wa Kiswahili katika shule za sekondari, changamoto na mapendekezo ya utatuzi. Sehemu ya nne ni hitimisho ambalo linaelezea kwa muhtasari matokeo ya uchunguzi wa makala haya.

1.0 Utangulizi

Makala haya yanalenga kuchunguza na kutathmini kufaa kwa mitaala ya ufundishaji wa Kiswahili ngazi ya sekondari katika matumizi ya nadharia nchini Tanzania. Kwa mujibu wa BAKIZA (2010) mitaala ni mpango wa jumla wa masomo anayofundishwa mwanafunzi katika mwaka fulani wa masomo au kiwango fulani cha elimu. Kutokana na fasili hiyo, mitaala ya ufundishaji Kiswahili sekondari ni mpango wa jumla wa ufundishaji wa somo la Kiswahili ngazi ya sekondari. Katika ufundishaji wa lugha ya Kiswahili, mwalimu wa somo anapaswa kuzingatia nadharia za ufundishaji wa Kiswahili kama lugha ya kwanza au ya pili (Mutiga, 2008). Hii ni kwa sababu kuna baadhi ya maeneo nchi ya Tanzania hasa upande wa bara, kwa wanafunzi wengi Kiswahili si lugha yao ya kwanza.

Kwa hivyo, katika makala haya tumechunguza matumizi ya nadharia katika mitaala ya Kiswahili sekondari na kutathmini kufaa kwake katika mitaala hiyo. Mjadala wa makala haya umezingatia ufundishaji wa kipengele cha msamiati kwa kuhusisha na nadharia za ufundishaji wa lugha ya pili. Hapa tumechagua mikabala miwili ya kinadharia, ambayo ni *mkabala wa mwingiliano na ule wa mawasiliano*.

1.1 Dhana ya Mitaala wa Ufundishaji

Mitaala ni dhana pana ambayo haina maelezo ya aina moja. Katika kufasili dhana hii, wataalamu mbalimbali wamekuwa wakitofautiana kutokana na kuwa na mitazamo tofauti. Kwa ufupi ni kwamba dhana ya mitaala, inajumuisha nadharia na modeli ambapo hili ni eneo la taaluma lenye mitazamo tofauti (TET, 2013).

Mtaala huonesha maudhui, vyanzo vya maarifa, stadi na tabia anazotarajiwa kuwa nazo mlengwa, lakini pia, mtaala unaonesha njia muafaka za kufanya tathmini, ufuatiliaji na utahini.

Hapo nyuma mtaala ulionekana kama mwongozo wa kufundishia (muhtasari wa somo), au mpangilio wa programu ya ufundishaji. Kwa mujibu wa TET (2013: 6) hivi sasa, katika muktadha wa Tanzania, mtaala ni mwongozo mpana unaoweka viwango vya utoaji elimu kwa kuzingatia vipengele vifuatavyo:

- (1) Ujuzi watakaoujenga wanafunzi yaani maarifa, stadi na mwelekeo;
- (2) Njia za kufundishia na kujifunzia zitakazotumika katika utekelezaji wa mtaala;
- (3) Vifaa vya kufundishia na kujifunzia vinavyohitajika;
- (4) Upimaji, ufuatiliaji na tathmini ya mtaala unaohusika;
- (5) Sifa za kitaaluma na kitaalamu za mwalimu atakayeufundisha mtaala unaohusika;
- (6) Miundombinu wezeshi kwa ajili ya utekelezaji wa mtaala wenye ufanisi; na
- (7) Muda utakaotumika katika ufundishaji au utekelezaji mtaala.

vipengele hivyo, ndio huunda mtaala wa ufundishaji wa somo linalohusika katika ngazi fulani ya mafunzo.

1.2 Mitaala ya Ufundishaji wa Kiswahili Sekondari

Mitaala ya Ufundishaji Kiswahili Sekondari hapa Tanzania imegawanyika sehemu mbili kulingana na ngazi inayohusika. Sehemu ya kwanza ni Mtaala ya Kiswahili Sekondari ngazi ya kwanza (Kidato cha I-IV) na sehemu ya pili ni Mtaala wa Kiswahili Sekondari ngazi ya pili (Kidato cha V-VI). Katika makala haya tunatathmini *Mtaala wa Kiswahili Sekondari ya kiwango (Kidato cha I-IV)*. Mitaala iliyopo hivi sasa imetolewa kwa kuzingatia ngazi ya elimu. Mitaala ya Kiswahili sekondari inayotumika ilitolewa mwaka 2005. Malengo makuu ya mitaala ya ufundishaji Kiswahili sekondari yapo bayana. Malengo hayo ni kama ifuatavyo:

- (1) Kuwawezesha wanafunzi kutumia Kiswahili kwa ufasaha katika fani zote za maisha; na
- (2) Kuwawezesha wanafunzi kuelewa kuwa Kiswahili ni sehemu muhimu ya utamaduni wa Tanzania.

Tukichunguza kwa makini malengo haya ya ufundishaji wa Kiswahili sekondari yanaoana si tu na malengo ya elimu, bali pia na malengo ya sera ya lugha kwa ujumla. Mitaala husisitiza kuwa wanafunzi waweze kutumia Kiswahili kwa ufasaha katika fani zote za maisha, maana yake ni kwamba wanafunzi waweze kuitumia lugha ya Kiswahili kikamilifu.

Aidha, kama ilivyodokezwa katika ufafanuzi wa dhana ya mtaala kwamba mojawapo ya kipengele cha mtaala ni maudhui. Hii hujumuisha ujuzi, malengo na mada zitakazofundishwa. Mwongozo unaofafanua kiwango cha maudhui kwa mwanafunzi kwa kuzingatia umri, ujuzi, malengo na mada kwa kila darasa huitwa muhtasari (TET, 2013). Hivyo basi, kuna uhusiano wa karibu sana kati ya mtaala na muhtasari kiasi kwamba watu wengine inawawia vigumu kutofautisha dhana hizi. Hata hivyo, itaonekana wazi kuwa wakati mtaala ni mwongozo wa uendeshaji wa shule, muhtasari unalenga kutoa maelekezo ya namna ufundishaji na ujifunzaji utakavyotekelezwa ndani ya darasa. Hivyo, maelekezo hayo yanajikita katika kila somo linalofundishwa.

1.3 Maudhui ya Muhtasari wa Kiswahili Sekondari

Muhutari wa somo la Kiswahili kidato cha I-IV uliotolewa mwaka 2005 na kuboreshwa mwaka 2010, muhtasari huu umeainisha mada kadhaa ambazo mwanafunzi hupaswa kufundishwa kidato baada ya kidato. Mada zilizopangwa kufundishwa katika muhtasari huu ni lugha, fasihi andishi na fasihi simulizi, ufahamu, utungaji, matumizi ya lugha na historia ya Kiswahili. Kwa ujumla, mada hizo huanza kufundishwa kidato cha kwanza na huendelezwa hatua kwa hatua katika kila kidato hadi kuhitimisha kidato cha nne.

Miongoni mwa mada hizo ni ile ya ‘lugha’ ambayo hufundishwa tu katika kidato cha kwanza na ile ya ‘historia ya Kiswahili’ hufundishwa kuanzia kidato cha kwanza hadi cha nne. Mada ya ‘utumizi wa msamiati na miundo ya Kiswahili’ ambayo tumeitumia katika uchambuzi huu, ni kipengele kimojawapo katika mada kuu ya Sarufi. Mada nyingine zilizobaki kila moja ina vipengele mbalimbali ambavyo vimeainishwa lakini hatuna haja ya kuviorodhesha hapa.

Lengo kuu la mada ya ‘utumizi wa msamiati na miundo ya Kiswahili’ ni kumwezesha mwanafunzi kutumia maneno ya Kiswahili kwa usahihi. Lengo hili lina malengo mahususi mawili; (a) kufafanua aina za maneno ya Kiswahili; na (b) kutumia aina za maneno ya Kiswahili katika miktadha mbalimbali (TET, 2010).

Pamoja na malengo hayo, kuna mbinu za kufundishia na kujifunzia ambazo zimepe- ndekezwa na wataalamu walioandaa muhtasari huo. Miongoni mwa mbinu zilizope- ndekezwa hapa ni (i) majadiliano ya vikundi, (ii) maswali na majibu, na (iii) mazoezi mbalimbali ya kufafanua aina za maneno ya Kiswahili na matumizi yake (TET, 2010).

2.0 Maana ya Nadharia

Nadharia ni seti ya matamko kuhusu vitu au mambo ambayo hueleza sababu na njia za kutokea kwa mambo hayo (Van Patten na Williams, 2015). Kwa mfano, kwa nini binadamu wanatembea kwa miguu miwili lakini wanyama kama nyani wanatembea kwa miguu minne? Naye Massamba (2004), anafasili nadharia kuwa ni taratibu, kanuni na misingi ambayo imejengwa katika muundo wa kimawazo kwa madhumuni ya kutumiwa kama kiolezo cha kuelezea jambo.

Kutokana na fasili hizo, tunaweza kusema kuwa, nadharia ni seti ya kauli za jumla katika taaluma mahususi zilizobuniwa, kujaribiwa na kukubaliwa na wataalamu wengi ili kufafanua dhana na zinaweza kutumiwa kutabiri matokeo ya hali fulani. Kwa hiyo, nadharia ni tofauti na imani, maelezo ya kawaida na mtazamo au kaida za kufanya mambo. Hivyo basi, nadharia hujitofautisha na hayo kwa sifa maalumu ambazo hutokana na tafakuri, uchunguzi wa kina na tajriba ya muda mrefu (Odeo, 2008).

Nadharia ina sifa ya unyumbufu kwa maana kwamba siku zote nadharia inapaswa kukubali kufanyiwa mapitio na marekebisho. Inapotokea kwamba nadharia fulani haitoshelezi mahitaji ya taaluma, basi nadharia hiyo hufanyiwa marekebisho ili iweze kukidhi mahitaji au wakati mwingine nadharia mpya huundwa. Kutokana na hali hiyo tunaweza kuona kuwa zoezi la uundaji nadharia halina kikomo (Odeo, 2008). Kila siku nadharia mpya huundwa ili kuboresha au kurekebisha zile za awali.

2.1 Nadharia za Ufundishaji wa Kiswahili

Nadharia zinazoweza kutumika katika ufundishaji wa lugha ya Kiswahili ni zile ambazo

zinatumika kote ulimwenguni katika ufundishaji wa lugha¹ ya pili. Lugha ya pili ni ile lugha ambayo mtoto hujifunza baada ya kuipata lugha ya kwanza ambayo mara nyingi ndiyo lugha mama (Ellis, 1994).

Kwa sasa nchini Tanzania, lugha ya Kiswahili haifundishi kama lugha ya pili katika ngazi za msingi na sekondari; badala yake hufundishwa kama lugha ya kwanza tu. Hata hivyo, lugha ya Kiswahili imepanuka na kufikia maeneo mengi ya ndani ya Tanzania, kiasi kwamba watoto wengi huweza kuitumia lugha hii kabla ya kuanza shule, lakini ukweli ni kwamba Kiswahili kina tofauti za kiisimu baina ya eneo moja hadi jingine. Kwa mfano, lugha ya Kiswahili inayozungumzwa bara ni tofauti na ile inayozungumzwa pwani na mijini; pia ni tofauti na vijijini. Aidha, kuna tofauti za kimaeneo, kama vile tofauti za kilahaja na kirejista kutoka eneo moja na jingine. Pia, kuna wanafunzi wa baadhi ya maeneo ambako hadi leo Kiswahili kinachukua nafasi ya pili. Kwa mfano, makabila ya Wamasai, Wairaqw, Wameru na wengineo ambao wanakabiliwa na hali hiyo.

Kinachosisitizwa hapo ni kwamba, kuna haja lugha ya Kiswahili nchini Tanzania kufundishwa kama lugha ya pili katika shule za msingi na sekondari. Ufundishaji huo ufanyike kwa kuzingatia misingi mahususi ya kinadharia katika nadharia za ufundishaji wa lugha ya pili.

Baadhi ya mikabala na nadharia za ufundishaji wa lugha ya pili ambazo zimeshamiri hivi sasa ulimwenguni ni kama vile. Nadharia ya Uamiliaji ujuzi, Utamaduni-Jamii, Mawasiliano, Uibuji-Usoniani, uathiriano Utambuzi, Mwingiliano na kadhalika. Nadharia hizo zinaweza kutumika katika ufundishaji wa Kiswahili kama lugha ya pili.

2.2 Mikabala ya Kinadharia

Tathmini ya kufaa kwa mitaala ya Kiswahili sekondari kuhusu matumizi ya nadharia ambao ndio msingi wa makala haya, umefanywa kwa kuzingatia mikabala miwili ya nadharia za uamiliaji na ujifunzaji lugha ya pili. Mikabala hiyo ni mkabala wa *mwingiliano* na ule wa *mawasiliano*.

Mkabala wa mwingiliano ni mkabala wa kinadharia katika nadharia za ujifunzaji lugha ya pili, ambao unajaribu kueleza sababu za kujifunza kupitia uelewa wa mambo wa wajifunzaji, usemaji wao wa lugha na mwitiko katika usemaji wao. Gass (2003) anasema kwamba, utafiti wa mwingiliano huchukuliwa kama sehemu ya kuanzia, kwamba ujifunzaji wa lugha huchochewa na msukumo wa mawasiliano na huonesha uhusiano kati ya mawasiliano, uamiliaji na mbinu. Mfano ni kung'amua umakini ambapo huambatisha kati yake. Mihimili mikuu ya mkabala huu ni ingizo, mwingiliano, tokeo, mwitiko na umakini.

Mkabala wa Mawasiliano ulishamiri sana miaka 1970 huko Uingereza kabla ya kuenea ulimwenguni kote. Lengo kuu la mkabala huu ni kukuza uwezo wa kuwasiliana, ambapo ujuzi wa miundo ya lugha pia huzingatwa. Mkabala huu unasisitiza kwamba, mawasiliano yanahusu mambo mengi zaidi ya vipashio vya lugha. Kwa mfano, kuanzisha, kuboresha na kudumisha mahusiano, kuonesha hisi za mtu, na kadhalika. Aidha, mkabala huu unakusudia kuimarisha

¹ Hata hivyo, tunaelewa kwamba nadharia nyingine zinaweza zikashindwa kutoka na tofauti za kijamii, kiutamaduni na kimazingira.

mbinu za ufundishaji ambazo zinasisitiza kukuza uhusiano kati ya miundo ya lugha na mawasiliano (Kadurenge, 2008). Hivyo miundo ya lugha ipewe mazoezi ya kutosha kimawasiliano.

Kwa hivyo, mikabala hii imetumika katika uchambuzi na kutathmini kufaa kwa mitaala ya ufundishaji kuhusu nadharia za kufundishia somo la Kiswahili sekondari kidato cha I -IV kama tukavyoona katika sehemu zitakazofuata.

3.0 Matumizi ya Nadharia katika Ufundishaji

Kwa hakika, mitaala na mihtasari ya ufundishaji Kiswahili sekondari haisemi chochote kuhusu nadharia ambazo mwalimu anaweza kuzitumia katika ufundishaji (Odeo, 2008). Kwa mawazo yangu, sio sahihi kuchukulia kwamba walimu wamepelewa mwanya wa kuweza kufundisha bila kutumia nadharia yoyote kama inavyofanywa na walimu walio wengi hapa Tanzania. Inawezekana kabisa kwamba, wataalamu walioandaa mitaala hiyo, wanaamini kwamba walimu wanazielewa vilivyo nadharia na mikabala mbalimbali ya ufundishaji wa lugha. Kwa hiyo, wataalamu hao wametoa nafasi kwa walimu kuhusisha nadharia na mada wanazofundisha ili hatimaye waweze kuzitumia nadharia hizo darasani.

Wakati nikifanya uchunguzi wa makala haya nilifanya mahojiano na walimu wa Kiswahili sekondari. Jambo la kushangaza ni kwamba, wengi wa wahojiwa hao hawatumii nadharia yoyote katika ufundishaji. Lakini la kusikitisha zaidi ni kwamba baadhi yao, walidai kuwa hawaelewi chochote kuhusu nadharia za ufundishaji Kiswahili.

Kwa mfano, mwalimu anataka kufundisha ‘msamiati’ katika kipengele cha ‘aina za maneno’. Kuna walimu, walio wengi, ambao huingia darasani na kuanza kuwatambulisha wanafunzi kwa kusema,

“Mada yetu ya leo inahusu aina za maneno katika lugha ya Kiswahili. Baadaye huendelea kuhudhuria mada yake kwa kusema, “wataalamu mbalimbali wameainisha aina za maneno kwa idadi tofauti. Wengine wanadai kuna aina saba za maneno, wengine nane, tisa hadi kumi na moja. Sisi tutajishughulisha na aina zifuatazo, (i) nomino, (ii) vitenzi (iii) viwakilishi, (iv) vivumilishi (v) viunganishi (vi) vielezi (vii) vihisishi, nk.

Mwalimu kama huyu huanza kuongea yeye tu tokea mwanzo hadi mwisho wa somo bila kuwashirikisha wanafunzi. Mwishoni mwa somo ndio anapoweza kuwauliza baadhi ya wanafunzi maswali na kutoa zoezi ambalo litafanywa na wanafunzi wote kwa kuandika katika daftari zao za kazi, j ambo ambalo huchangia malengo ya mtaala kutofikiwa.

Bila shaka ni jambo lisilotakikana kufundisha na kujifunza lugha yoyote, ikiwemo ya Kiswahili, bila kuhusisha nadharia. Kutokana na umuhimu wa nadharia ni wazi kwamba ufanisi wa ufundishaji na ujifunzaji hutegemea uteuzi mzuri na matumizi bora ya nadharia. Mwalimu anapaswa kuwa mweledi na mjuzi wa kutumia nadharia mbalimbali huku akiwa anaweza kutathmini ubora na udhaifu wa nadharia hizo.

Uelewa wa nadharia na namna ya kuzitumia ni jambo muhimu sana. Walimu wanapaswa kuzingatia matumizi ya nadharia katika ufundishaji wa somo la Kiswahili ngazi ya sekondari (Kadurenge, 2008). Kama nilivyodokeza hapo juu walimu wengi wanaofundisha somo la

Kiswahili sekondari hawatamii nadharia au hufundisha bila kuzipa uzito nadharia; hali hii husababisha malengo ya ufundishaji na ujifunzaji yasiweze kufukiwa.

3.1 Ufundishaji wa Msamiati kwa kuhusisha Nadharia

Hebu sasa tuangalie uhusishwaji wa nadharia katika kipengele kimojawapo cha mtaala wa Kiswahili sekondari. Kama nilivyodokeza katika utangulizi, mtaala huu una malengo makuu mawili (taz. § 1.2) ambayo hufundishwa kutoka kidato cha kwanza hadi cha nne. Malengo hayo yamechambuliwa kwa kuwekwa malengo ya utekelezaji katika mihtasari ambayo hufundishwa kila kidato. Muhtasari una vipengele kama vile, mada kuu, mada ndogo, malengo makuu na malengo mahususi, njia na mbinu za kufundishia na kujifunzia, zana na vifaa vya kufundishia na kujifunzia na vitabu vya marejeo.

Katika kuchunguza na kutathmini kufaa kwa mtaala wa Kiswahili sekondari kwa kuhusisha na nadharia, nimechagua mada ya *utumizi wa msamiati na miundo ya Kiswahili*. Kama tulivyokwishafanua hapo awali, lengo kuu la mada hii ni kutumia maneno ya Kiswahili kwa usahihi. Pia, lengo hili limejengwa na malengo mahususi wawili; malengo hayo ni (a) kufafanua aina za maneno ya Kiswahili; na (b) kutumia aina za maneno ya Kiswahili katika miktadha mbalimbali (TET, 2010).

Katika muhtasari kuna mbinu za kufundishia na kujifunzia ambazo zimependekezwa na wataalamu walioandaa muhtasari wa somo la Kiswahili. Miongoni mwa mbinu zilizobainishwa hapa ni pamoja na majadiliano ya vikundi, maswali na majibu na mazoezi ya kufafanua aina za maneno ya Kiswahili na matumizi yake.

Baada ya ufafanuzi huo sasa tuchunguze utendaji kazi wa nadharia tulizozichagua kutumika katika kipengele cha ufundishaji wa msamiati na miundo ya Kiswahili. Kilichotusaidia kuchagua Nadharia ya Mwingiliano na Mawasiliano kufundishia kipengele hicho ni yale malengo ya mada na mbinu zilizopendekezwa zitumike kufundishia mada hii.

3.2 Ufundishaji kwa Kutumia Nadharia

Katika sehemu hii tunabainisha na kujadili ufundishaji wa msamiati na miundo ya lugha ya Kiswahili kwa kutumia mikabala ya kinadharia. Kama tulivyodokeza hapo awali, uchambuzi wa makala haya unajiegemeza katika mikabala miwili ya kinadharia ambayo ni *mwingiliano* na *mawasiliano*. Ufafanuzi wa mikabala hii unapatikana katika § 2.2 hapo juu. Malengo makuu ya mikabala hii yanashabihiana kwa kiasi fulani. Mikabala hii inakusudia kukuza uwezo wa wanafunzi katika mawasiliano, lakini ujuzi wa miundo ya lugha pia huzingatiwa.

Kabla ya kuanza kuchunguza moja kwa moja ufundishaji wa msamiati na miundo unaohusisha nadharia, tungependa nieleze kwamba sio vema vizuri kufundisha lugha kwa kumtaka mjifunzaji aingize kanuni na michakato mbalimbali (Kihore, 2001). Jambo la msingi na la pekee ni muhimu somo la lugha likafundishwa ni kuwa kimawasiliano ili wanafunzi waweze kugundua wenyewe kanuni na michakato mbalimbali inayojibainisha katika miundo ya lugha inayohusika.

Baada ya maelezo hayo, hebu sasa tuchunguze kwa undani namna ya kufundisha kipengele cha msamiati na miundo kwa kujiegemeza kwenye mikabala ya kinadharia tuliyoitaja hapo juu. Ufundishaji wa vipengele hivyo unaweza kufanyika kama ifuatavyo:

3.2.1 Kufundisha Msamiati

Mwalimu anaweza kuwapa wanafunzi mazoezi ya kusoma kwa sauti katika vitabu vyao vya kiada kuhusu mada ya msamiati. Kupitia vitabu hivyo, mwalimu amtake mwanafunzi mmoja mmoja asome hadithi iliyoandikwa kwenye kitabu huku wanafunzi wengine wakisikiliza. Baada ya zoezi hilo kukamilika, wanafunzi wapewe zoezi la majadiliano katika vikundi darasani kuainisha aina mbalimbali za maneno katika hadithi waliyoisoma. Mfano, nomino, vitenzi, viwakilishi, vivumishi, na kadhalika. Hapo mwalimu atakuwa amehusisha mkabala wa mawasiliano ambapo pia wanafunzi watakuza stadi za kusoma, kusema, kusikiliza na kuandika.

Aidha, katika kipengele hicho hicho, mwalimu anaweza kutoa zoezi ambalo wanafunzi watakwenda kufanya nyumbani. Wanafunzi wakasikilize maneno yanavyotumiwa katika miktadha halisi ya mazungumzo na kunukuu aina mbalimbali za maneno zitakazojitokeza katika mazungumzo. Wanafunzi watashiriki katika mazungumzo kwenye miktadha hiyo. Kwa kufanya hivyo, mwalimu atakuwa amehusisha mkabala wa mwingiliano. Kupitia nadharia hii, ingizo la msamiati hufikiwa katika muktadha wa mawasiliano wakati wa kusema na kusikiliza na kupata ufasaha wa lugha.

Halikadhalika, mwalimu anaweza kutumia mbinu ya maswali na majibu katika kufundisha msamiati wa lugha. Mwalimu anaweza kupanga maswali ambayo wanafunzi watakapoyajibu wataweza kuibua msamiati wa lugha. Maswali na majibu yanaweza kuwa baina ya mwalimu na wanafunzi, pia wanafunzi kwa wanafunzi.

Kupitia mikabala hiyo, wanafunzi wanapata umilisi wa sarufi ya lugha kupitia stadi za mawasiliano katika jamii kwa kuweza kuelewa nini cha kusema, namna ya kusema, lini na wapi waseme. Hivyo basi, wanafunzi wanajifunza lugha kwa kuihusisha na hali halisi ya maisha kwa kukuza stadi nne za lugha. Stadi hizo ni kuzungumza, kusikiliza, kusema na kuandika. Ushirikishwaji wa wanafunzi katika muktadha halisi, unataka wanafunzi waambiwe wanachapatia na kile wanachokosea. Hapa mwalimu atasahihisha kasoro zitakazojitokeza kutoka kwa wanafunzi wake.

3.2.2 Kufundisha Miundo

Mada hii pia inaweza kufundishwa kwa kuhusisha na nadharia ambapo katika mkabala wa mawasiliano, mwalimu anaweza kutoa zoezi la kusoma hadithi katika kitabu. Baadaye akawataka wanafunzi waainishe sentensi zilizomo katika hadithi hiyo. Kwa mfano, baada ya kumaliza kusoma wanafunzi wameibua sentensi zifuatazo:

- (a) *Mbuzi amekufa; alikuwa anaimba; babu alikuwa hapa.*
- (b) *Amekula chakula lakini hajashiba; watoto walikula kisha wakacheza.*
- (c) *Mkutano uliopangwa umeahirishwa; madarasa yanayovuja yamefungwa.*
- (d) *Angewahi kuja tungempeleka shule; akija tutaona.*

Baada ya kubainisha sentensi hizo, mwalimu anaweza kuwagawa wanafunzi katika vikundi vidogovidogo na kuwataka wafanye majadiliano ya kuainisha miundo na aina za sentensi. Baada ya majadiliano wanafunzi wataeleza kama ifuatavyo:

Katika (a) hapo juu ni sentensi sahili zenye miundo (i) kitenzi kikuu kimoja kama *'ng'ombe amekufa'*, (ii) kitenzi kisaidizi na kitenzi kikuu kama *'alikuwa anaimba'* (iii) kitenzi kishirikishi kama *'babu alikuwa hapa'*. Pia katika (b) sentensi ambatano zenye vishazi huru viwili kama *'amekula chakula lakini hajashiba'*. Katika (c) sentensi changamani yenye kishazi huru kimoja na kishazi tegemezi kimoja kama *'madarasa yanayovuja yamefungwa'*. Katika (d) sentensi

shurutia yemye vishazi tegemezi viwili kama '*angewahi kuja tungempeleka shule*'.

Baada ya kuainisha miundo hiyo, mwalimu anaweza kuwataka wanafunzi waende katika muktadha halisi wa matumizi yaani, katika jamii ili wakasikilize na kunukuu sentensi zenye miundo kama hiyo na kuzileta darasani ili ziweze kujadiliwa. Kwa kufanya hivyo, mwalimu atakuwa amehusisha mkabala wa mawasiliano na mwingiliano. Kwa mujibu wa mikabala hii, lengo la mawasiliano ni umilisi wa sarufi, usemaji na umilisi wa kiisimujamii kama vile namna ya kusema na muktadha. Katika mwingiliano lugha, tokeo hufanya wajifunzaji waende katika semantiki na kupata sarufi kamili kwa kutoa tungo sahihi.

Nadharia kama mwongozo wa ufundishaji wa Kiswahili zinakusudiwa kukuza mawasiliano bora miongoni mwa wanafunzi. Swali la kujiuliza kwa mwalimu ni: je mawasiliano yanaweza kufaulu kikamilifu endapo miundo ya sentensi si sahihi? Tunalotaka kusema ni kuwa mwalimu hapaswi kusesitiza mawasiliano tu na kupuuza sarufi na miundo ya lugha.

Kwa ujumla, mitaala ya Kiswahili sekondari inafaa kwa sababu mada zilizoteuliwa katika mihtasari zinampa nafasi mwalimu kutumia nadharia za ufundishaji na ujifunzaji wa Kiswahili kama lugha ya pili. Kupitia mitaala hiyo, mwalimu anaweza kutumia na kuhusisha nadharia mbalimbali kulingana na mada yake. Baada ya kuona ufundishaji, katika sehemu hii, sasa tuangalie kufaa kwa mitaala kwa kuihusisha na nadharia katika sehemu inayofuata.

3.3 Kufaa kwa Mitaala kwa Kuihusisha na Nadharia

Baada ya kuona ufundishaji wa msamiati na miundo unaohusisha nadharia za ufundishaji na ujifunzaji Kiswahili, sasa tuangalie kufaa kwa mitaala na nadharia hizo katika kipengele tulichokichagua. Kufaa kwa mitaala hii ni kama ifuatavyo:

Kwanza, mitaala imependekeza mbinu ya mazungumzo ambapo mikabala yote miwili inasisitiza kipengele cha mawasiliano. Katika kipengele cha mawasiliano wanafunzi wanapata fursa ya kuwasilisha mawazo yao kwa kutumia miundo fulani ya lugha. Kwa mfano, wanafunzi wanapata fursa ya kuongea mambo mbalimbali darasani. Katika mkabala huu wa mwingiliano, hapa mwitiko hufanya kazi kwa sababu wajifunzaji hutoa mwitiko juu ya kile walichojifunza. Mwalimu pia anaweza kutumia mbinu ya bungua bongo ili kuwataka wanafunzi waoneshe mwitiko juu ya kile walichojifunza.

Pili, mitaala imebainisha kuwa vipashio vya kisarufi na kimuundo vifundishwe kwa mbinu mawasiliano. Hapa mikabala yote miwili inazingatia vipashio vikuu vya lugha vya kisarufi na kimuundo na pia vya kimawasiliano. Kwa kutumia mkabala wa mwingiliano na mawasiliano, vipashio vya kimawasiliano huwawezesha wajifunzaji kuamilia au kujifunza msamiati na miundo kwa wakati uleule. Kwa mfano, mwanafunzi anasimulia: *Jana nilikwenda kijijini kuwaona babu na bibi yangu. Babu yangu ni mkulima na bibi ni daktari. Nilipotaka kurudi walinipa zawadi ya matunda kama vile; machungwa, mapera, matikiti na ndizi.* Katika mazungumzo hayo mwanafunzi anamilia msamiati na miundo sahihi ya lugha ya Kiswahili kwa wakati mmoja.

Tatu, mitaala inapendekeza ufundishaji wa msamiati na miundo katika miktadha halisi ya matumizi. Pia, katika mikabala yote miwili miktadha hupewa nafasi muhimu katika ufundishaji. Mwalimu anaweza kuwataka wanafunzi watunge sentensi katika mazungumzo kwa kuzingatia

miktadha mbalimbali ya mazungumzo. Kwa mfano, lugha ya kawaida, lugha ya mitaani, hotelini, mahakamani, tofauti za kilahaja na kadhalika.

Nne, nadharia zote mbili zinaweka mkazo kufundisha kwa njia ya mazungumzo. Mitaala hii inafaa kwa sababu kanuni za kisarufi hutumiwa pale inapolazimu tu. Kwa kuwa lengo kuu la lugha ni mawasiliano, makosa ya kisarufi na kimiundo hayapewi uzito mkubwa bali mwalimu anapaswa kutafuta njia mwafaka ya kusahihisha makosa hayo. Kwa mfano, mwalimu anaweza kumuuliza mwanafunzi. *'Je, unakula ugali?'* akajibu *'Sikuli ugali'*, mwalimu anaweza kusahihisha kosa la mwanafunzi huyo kwa kumuuliza mwanafunzi mwingine swali hilo *'je, unakula ugali?'* mwanafunzi wa pili akajibu *'Hapana, sili ugali'* mwanafunzi wa kwanza atajisahihisha kosa lake kupitia jibu la mwanafunzi wa pili.

Tano, mitaala hii inafaa kwa sababu inampa nafasi mwanafunzi kuelewa anacho- fundishwa ili aweze kukitumia katika mawasiliano. Mikabala hii inadaid kuwa, lugha mama na tafsiri zinaweza kutumika ikiwa hapana budi ili kurahisha mawasiliano. Hii huwasaidia wanafunzi ambao wanajifunza lugha ya Kiswahili kama lugha yao ya pili. Kwa mfano, wanafunzi kutoka makabila ya Wamasai, Wameru, Wairaqw na wengineo. Wanafunzi hawa wakati mwingine huwawia vigumu kuelewa baadhi ya msamiati hasa unaohusu nomino dhahania kama vile *Shetani, Malaika, Jini, usingizi, Upepo*, na kadhalika. Hapo mwalimu anaweza kutumia tafsiri ya maneno hayo kutoka lugha mama ili wanafunzi waweze kupata dhana zilizokusudiwa. Kwa hiyo, wanafunzi baada ya kupata dhana hizo wataweza kuutumia msamiati huo kwa usahihi kabisa.

Sita, mitaala imependekeza mbinu mbalimbali za matumizi ya lugha darasani. Pia, mikabala hii inasisitiza matumizi ya lugha kwa wingi darasani na kwenye muktadha halisi wa matumizi. Mikabala hii inafaa kwa sababu wanafunzi wataweza kuamilia msamiati na miundo kupitia mbinu kama vile *maigizo, mazungumzo, majadiliano*, na kadhalika. Kupitia kipengele hiki, wanafunzi wataitumia lugha kwa wingi darasani na kwenye muktadha halisi kiasi cha kuwawezesha kufikia ufasaha na usahihi wa miundo.

Saba, mitaala imependekeza mwalimu kutumia mbinu shirikishi ambazo zitawashirikisha wanafunzi wote katika somo. Pia, mikabala yote miwili inasisitiza wanafunzi kushirikishwa katika mbinu mbalimbali za kujifunza. Kwa mfano, wanaposhiriki kikamilifu katika mazungumzo ndipo wanapoimudu lugha ya mawasiliano vizuri. Mwanafunzi hushirikishwa sana katika vitendo na mawasiliano darasani. Hapo huweza kuamilia msamiati na kuingiza miundo mbalimbali ya lugha, iwe kwa kujua au kwa kutokujua. Katika hali hiyo, ingizo hufikiwa katika muktadha wa mawasiliano kwa kusema na kusikiliza na matokeo yake hupata ufasaha wa kuongea lugha.

Nane, mitaala inapendekeza mwalimu kufundisha zaidi kwa njia ya vitendo. Mikabala pia inahimiza mwanafunzi kutenda zaidi darasani. Jukumu la mwalimu ni kutoa ushauri na mwongozo kwa kuandaa vitendo ambavyo vitawafanya wanafunzi waweze kuitumia lugha ipasavyo na kufanikisha mawasiliano. Kwa mfano, mwalimu huanzisha majadiliano, mazungumzo ya vikundi, mazoezi ya pamoja darasani, na kadhalika.

Kwa ujumla, tumeweza kuona kuwa mitaala ya Kiswahili sekondari inafaa kwani inakubali matumizi ya nadharia mbalimbali za ufundishaji na ujifunzaji wa lugha.

3.4 Changamoto

Kama tulivyodokeza hapo juu kuwa, utumiaji wa nadharia za kufundishia na kujifunzia lugha (Kiswahili) ni muhimu sana. Walimu katika mitaala ya Kiswahili sekondari hufundisha kwa mikabala inayohusiana na nadharia mbalimbali kwa namna ya moja kwa moja au kwa namna isiyo ya moja kwa moja. Hata hivyo, matokeo ya Kiswahili katika mitihani ya taifa ya sekondari kidato cha nne² 2014 yanaonesha kuwa umilisi wa wanafunzi wa somo la Kiswahili ni wa kiwango cha chini. Hapa ninaweza kusema kuwa, matatizo yanatokana na walimu kuwa na ufahamu mdogo wa matumizi ya nadharia za kufundishia na kujifunzia.

Kwa mintarafu hiyo, uzoefu wangu wa kufundisha somo la lugha ya Kiswahili katika mitaala ya sekondari wa zaidi ya mwongo mmoja nilionao umeniwezesha kuainisha makundi manne ya walimu katika matumizi ya nadharia. Makundi hayo ni kama yafuatavyo:

Kundi la kwanza ni walimu wasiojua nadharia yoyote ya kufundishia na kujifunzia. Walimu hawa hufundisha kwa mazoea tu. Sifa zozote za kinadharia zinazojitokeza katika ufundishaji wao hujitokeza kwa bahati tu. Mazoea waliyo nayo wameyapata kutokana na kuiga walimu wengine wanaojua nadharia ama waliokuwa waigaji pia.

Kundi la pili, ni walimu wenye uelewa mdogo kuhusu nadharia ambao hujaribu kutumia kanuni na kaida fulani za nadharia. Lakini uelewa wao wa kuhusisha nadharia na vipengele vya lugha wanavyovifundisha ni finyu. Hivyo basi, walimu hawa hufundisha pasi na kuelewa mipaka baina ya nadharia moja na nyingine kiasi kwamba hawaelewi wanachokifanya.

Kundi la tatu, ni walimu wanaozijua nadharia fulani lakini hawaoni umuhimu wa kuzizingatia kanuni na kaida za nadharia hizo kwa kuzitumia katika ufundishaji wao. Pengine wanafanya hivyo ili kutafuta njia ya mkato, kwani kufundisha kwa kutumia nadharia kunahitaji maandilizi ya kutosha. Kwa walimu hawa ufundishaji ni sehemu tu ya kazi zao. Kwa hiyo, hufundisha kwa namna hiyo ili wapate muda wa kuendelea na mengine.

Kundi la nne ni walimu ambao wanazielewa nadharia na mihimili yake kwa mapana na marefu. Walimu hawa huzitumia nadharia kwa kuhusisha na vipengele vya lugha wanavyovifundisha. Lakini, walimu wa aina hii idadi yao ni ndogo sana na wanapatikana katika shule chache sana.

Aidha, tukiachana na makundi hayo ya walimu wa Kiswahili sekondari, pia kuna changamoto kadhaa zinazozikabili nadharia na mikabala ya ufundishaji Kiswahili kama lugha ya pili. Zifuatazo hapa chini ni baadhi ya changamoto hizo:

Kwanza, nadharia na mikabala ya ufundishaji na ujifunzaji wa lugha takribani zote, zimeanzia nchi za Asia, Ulaya na Marekani. Changamoto inayojitokeza ni kwamba nadharia nyingi haziendani na muktadha, utamaduni na hali halisi ya Tanzania na Afrika kwa ujumla. Tofauti hizo zinatokana na tofauti za kitamaduni, kiuchumi, kisiasa na kijamii. Kwa mfano, mkabala wa mwingiliano na ule wa mawasiliano hutaka wanafunzi wajifunze lugha kutoka kwa watumiaji halisi wa lugha hiyo kwa kufanya mazungumzo nao. Kwa hivyo, kulingana na hali za kijamii na tamaduni za Tanzania hii inaweza kuleta changamoto kwa baadhi ya jamii. Kwa mfano, kuna jamii nyingine ambamo watoto hawawezi kufanya mahojiano na watu wazima. Pia baadhi ya

² Kiwango ambacho mtaala wa masomo ya sekondari hupimwa.

tamaduni haziruhusu watoto wa kike kutangamana na watoto wa kiume. Hivyo basi, utekelezaji wa Nadharia ya Mwingiliano utakuwa mgumu katika jamii kama hizo.

Changamoto nyingine ni kwamba, nadharia nyingi zinazotumiwa katika ufundishaji na ujifunzaji wa lugha hazijitoshelezi. Hapa nina maana kwamba, nadharia moja pekee inaweza isitosheleze ufundishaji na ujifunzaji katika mada moja. Kwa mfano, mwalimu anaweza kuchagua mkabala wa mawasiliano kufundisha msamiati darasani lakini akatoa zoezi wanafunzi wakafanye nyumbani kwa kusikiliza watu wakiongea katika miktadha mbalimbali. Hapo nadharia moja haitoshelezi bali mwalimu anapaswa kutumia nadharia zaidi ya moja. Kwa mfano, anaweza kutumia Nadharia ya Mawasiliano na Utamaduni-Jamii.

Uwepo wa nadharia nyingi sana ni changamoto nyingine inayozikabili nadharia. Zaidi, nadharia moja inaweza kutumiwa katika nyanja tofauti. Kwa mfano, Nadharia ya Uamiliaji ujuzi inaweza kutumiwa katika ufundishaji wa lugha, ufundishaji wa elimu, ufundishaji wa sayansi, na kadhalika. Hali hiyo inaleta ugumu kwa baadhi ya walimu kuzielewa nadharia vizuri badala yake hutumia nadharia kwa kubahatisha.

3.5 Mapendekezo ya Utatuzi

Hadi kufikia hapa tumeweza kuona kuwa, ufundishaji wa somo la Kiswahili sekondari unakabiliwa na changamoto kadha wa kadha ikiwemo walimu wengi kutotumia nadharia za ufundishaji wa lugha. Kutokana na changamoto nilizozibainisha hapo juu ninapendekeza haya yafuatayo:

Kwanza, walimu wa Kiswahili wapewe mafunzo maalumu ya kunoa bongo zao ili wapate uwelewa wa kutosha kuhusu mikabala na nadharia mbalimbali za kufundisha lugha ya Kiswahili. Mikabala na nadharia hizo vitawawezesha kufundisha kwa ufanisi na malengo ya mtaala yataweza kufikiwa.

Pia, kuna haja ya kuwaendeleza walimu wa Kiswahili, kama raslimali watu ili kutoa ufundishaji bora wa lugha ya Kiswahili. Kwa maana kwamba, walimu wa Kiswahili wawe ni wale waliopata mafunzo na kufaulu mafunzo hayo. Walimu wapewe pia semina elekezi za kunoa bongo zao.

Aidha, walimu watumie nadharia na mikabala mtambuka kufundisha lugha ya Kiswahili ili wanafunzi waweze kupata maarifa na ujuzi. Mikabala na nadharia zitawawezesha kupata maarifa na stadi za mawasiliano hasa ikizingatiwa kujifunza lugha kunahitaji mawasiliano zaidi.

Mitaala ya Kiswahili sekondari ibainishe wazi mahitaji maalumu ya watoto wanaojifunza Kiswahili kama lugha ya pili ambao wanaishi katika maeneo ya wingilugha. Wanafunzi hawa wasichukuliwe sawa na wale wanaoishi katika mazingira ya lugha moja tu. Njia hii itawahusisha wanafunzi wote katika kitendo cha ujifunzaji darasani.

Fauka ya hayo, katika mitaala ya Kiswahili sekondari kiwekwe kipengele maalumu cha nadharia zinazopendekezwa ambazo mwalimu anaweza kuchagua nadharia moja au zaidi na kuitumia katika ufundishaji kama vile kilivyowekwa kipengele cha mbinu zinazopendekezwa.

Sanjari na hayo, lugha ifundishwe kama stadi. Hapa inamaanisha kwamba lugha isifundishwe kama somo; katika mikabala hii mwalimu awafanye wanafunzi wake wazungumze ili kujua hali

halisi. Hivyo, ikubalike kuwa lugha ni stadi za mazungumzo katika lugha. Mwalimu anapaswa kuifundisha lugha kwa kuhusisha mbinu za mazungumzo, majadiliano, mazoezi mbalimbali na miktadha ya kijamii.

Kwa hiyo, wataalamu wa Kiswahili nchini Tanzania wanapaswa kufanya utafiti mpana na wa kina utakaochunguza vipengele mbalimbali vya ufundishaji wa lugha ya Kiswahili. Utafiti huo ulenge kuzitalii nadharia mbalimbali kwa lengo la kuzirekebisha ili ziendane na mahitaji na muktadha wa jamii yetu hasa ikizingatiwa kwamba nadharia nyingi zinatoka Ulaya na Marekani.

Ikiwezekana tuanzishe nadharia zetu wenyewe, ambazo zitaweza kutatua matatizo ya ufundishaji na ujifunzaji wa Kiswahili kama lugha ya kwanza na lugha ya pili ambazo tutaweza kuzirejelea badala ya kutegemea nadharia zenye asili ya kigeni ambazo haziendani na utamaduni wetu.

4.0 Hitimisho

Katika makala haya tumeweza kubaini umuhimu wa kutumia nadharia za ufundishaji wa lugha ya Kiswahili sambamba na lugha nyinginezo. Utumiaji wa nadharia za kufundishia na kujifunzia humwezesha mwalimu kufundisha kwa ufanisi zaidi. Katika makala haya tumegundua kwamba, ufundishaji wa Kiswahili unakabiliwa na changamoto kadhaa kwani walimu wengi hawahusishi nadharia katika ufundishaji wao, jambo ambalo linachangia kwa kiasi kikubwa wanafunzi kufanya vibaya katika mitihani yao ya kidato cha nne. Hii ni kusema kwamba kama inavyofafanuliwa katika mkabala wa mwingiliano kwamba ingizi likiwa baya basi pia na tokeo litakuwa baya.

Aidha, lugha ya Kiswahili isifundishwe kama Hisabati kwa mwalimu kusimama mbele ya darasa na kuanza kuandika kanuni juu ya ubao. Lugha ifundishwe kimawasiliano ambapo wanafunzi wataweza kupata msamiati na miundo inayozingatia miktadha halisi ya matumizi ya kiswahili kufanya hivyo, kutarahisishwa kufikiwa kwa lengo la mtaala lisemalo kuwa, wanafunzi waweze kukitumia Kiswahili kwa ufasaha katika fani zote za maisha.

Zaidi ya yote, mitaala ya Kiswahili ngazi ya sekondari inafaa mno kwa sababu inakubali kuingiza nadharia na mikabala mbalimbali ya ufundishaji na ujifunzaji wa lugha. Msisitizo ni kwamba juhudi za makusudi zinahitajika ili kuwapa walimu wa Kiswahili sekondari semina elekezi. Katika semina hizo walimu wapewe taaluma toshelevu kuhusu nadharia, hususan namna ya kuzitumia na kuzihusisha na mada mbalimbali za somo la Kiswahili.

Marejeo

BAKIZA (2010), *Kamusi la Kiswahili Fasaha*. Oxford University Press: Nairobi.

Ellis, R. (1994), *Second Language Acquisition*, USA: Oxford University Press Fabisz.

Gass, S. M na Mackey, A (2003), "Input, Interaction and Output", ktk B. VanPatten, na J. Williams. (wah), *Theories in Second Language Acquisition. An Introduction*. (wah.) Routledge: New York na London.

Kadurenge, M.B (2008), "Nadharia na Ufundishaji wa Kiswahili nchini Kenya", katika N.O.Ogechi, N.I.Shitemi na K.I.Simala (wah.) *Nadharia katika Taaluma ya Kiswahili na Lugha za Kiafrika*. Moi Universty Press: Nairobi, 387-396.

Kihore, Y.M (2001), "Ufundishaji wa Sarufi Miundo katika Shule za Sekondari nchini

- Tanzania”, katika *Makala za Kongamano la Kimataifa mwaka 2000*. S. J. Mdee na H. J. M. Mwansoko (wah.), Taasisi ya Uchunguzi wa Kiswahili: Chuo Kikuu cha Dar es Salaam.
- Massamba, D.P.B (2004) *Kamusi ya Falsafa ya Lugha na Isimu*. TUKI: Chuo Kikuu cha Dar es Salaam.
- Mutiga, J (2008), “Nature and Nurture: Tenets in the Learning of Kiswahili as a Second Language in Kenya”, katika N.O.Ogechi, N.I.Shitemi na K.I.Simala (wah.) *Nadharia katika Taaluma ya Kiswahili na Lugha za Kiafrika*. Moi Universty Press: Nairobi, 397-405.
- Odeo, I.I (2008), “Nafasi ya Nadharia katika Ufundishaji wa Kiswahili katika Shule na Vyu”, katika N.O.Ogechi, N.I.Shitemi na K.I.Simala (wah.) *Nadharia katika Taaluma ya Kiswahili na Lugha za Kiafrika*. Moi Universty Press: Nairobi, 373-393.
- TET (2013), *Mabadiliko na Maboresho ya Mitaala Tokea la mwaka 1961 hadi 2010*. Taasisi ya Elimu Tanzania: Dar es Salaam.
- VanPatten, B. & Williams, J. (2015), *Theories in Second Language Acquisition. An Introduction*. (wah.) Routledge: New York na London.
- TET (2005), *Mitaala ya Elimu ya mwaka 2005*, Taasisi ya Elimu Tanzania: Dar es Salaam.
- TET (2010) *Muhtasari wa Kiswahili Sekondari Kidato cha I-IV mwaka 2010*, Taasisi ya Elimu Tanzania: Dar es Salaam.